

8. Tannenwald N. Ideas and Explanation: Advancing the Research Agenda / Eds. N. Tannenwald and W. C. Wohlforth. «The Role of Ideas and the End of the Cold War». Special Issue of The Journal of Cold War Studies. 2005. Vol. 7. № 2 (Spring). P. 13–42.

9. Політика культурної дипломатії: стратегічні пріоритети для України: зб. наук.-експерт. матеріалів / за заг. ред. О. П. Розумної, Т. В. Черненко. Київ: НІСД, 2016. 92 с.

10. Процюк М. Публічна та культурна дипломатія як засіб «м'якої сили» України: запозичені моделі, реальні кроки та стратегічні пріоритети. *Зовнішня політика і дипломатія: традиції, тренди, досвід*. Серія «Політичні науки». 2016. Випуск 22. Частина 2. С.21–28.

11. Шамборовський Г., Мусієнко Н. Завдання і можливості культурної дипломатії у розвитку сучасної держави та інститутів громадянського суспільства в Україні (програмний документ). *Агора*. 2016. Випуск 14. С.91–100.

УДК 344.3:355.356(1-622НАТО)(477)(045)

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ПЕРЕХОДУ СИСТЕМИ ВІЙСЬКОВОЇ ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ НА СТАНДАРТИ НАТО

Р. С. Пінчук, О. Г. Турченко

Анотація. Стаття присвячена дослідженню системи військової юстиції у забезпеченні національної безпеки України. Висвітлюються основні завдання і функції, організація досудового розслідування військових злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, питань демократичного, цивільного контролю над сектором безпеки і оборони, а також адаптації національної системи військової юстиції до стандартів країн-членів НАТО. У розробці обґрунтовується позиція щодо захисту конституційних прав військовослужбовців і членів їх сімей та підтримання правопорядку у воєнній сфері шляхом застосування досвіду збройних сил країн Північноатлантичного альянсу.

Ключові слова: національна безпека, НАТО, військова прокуратура, військова поліція, військова служба правопорядку, військові суди, військова адвокатура.

Постановка проблеми. В умовах збройної агресії проти України з боку Російської Федерації виняткового значення набуває створення і функціонування системи військової юстиції, відповідальної за забезпечення законності і правопорядку, захисту прав людини у військовій сфері.

Традиційно військову юстицію ототожнюють із військовими судами, щодо відновлення яких в Україні останніми роками точаться дискусії. Разом з тим, військові суди є важливим, але не єдиним елементом військової юстиції, яку необхідно розглядати саме як сукупність взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих елементів, тобто як цілісну систему.

Узагальнюючи наукові погляди та досвід зарубіжних держав до системи військової юстиції можна віднести такі елементи:

1) **Військова прокуратура** – здійснює нагляд за досудовим розслідуваннями військових злочинів та підтримує публічне обвинувачення у цих справах в суді, а також представлятиме інтереси держави у військовій сфері у виключних випадках, визначених законом;

2) **Військова поліція** - здійснює досудове розслідування військових злочинів, та здійснює підтримання правопорядку у військовій сфері;

3) **Військові суди** – органи правосуддя у справах про військові злочини та інші злочини, вчинені військовослужбовцями, а також інші справи у військовій сфері;

4) **Військова адвокатура** – здійснює захист від обвинувачення, представництво прав особи та надання інших видів юридичної допомоги у військовій сфері [1, с. 57].

Створення в Україні цілісної системи військової юстиції, що включає всі вказані елементи з урахуванням власного історичного досвіду, принципів і стандартів країн-членів НАТО у цій сфері стане дієвим засобом забезпечення верховенства права і законності у військовій сфері, дозволить забезпечити захист прав і свобод людини (як

військовослужбовців, так і цивільного населення) в умовах мових гібридної війни, міжнародного військового конфлікту, проведення антитерористичної операції та операції об'єднаних сил, анексії РФ Автономної республіки Крим та окупації окремих районів Донецької і Луганської областей. Для цього наявні всі необхідні передумови, а також існує потужний соціальний запит з боку військових та громадськості.

Разом з тим, вітчизняний законодавець послідовно обмежує систему військової юстиції. Так, у 2010 р. в Україні були ліквідовані військові суди, а у 2012 р. – військова прокуратура.

Разом з тим, з початком воєнних дій на Сході держави у 2014 р. військова прокуратура була відновлена й успішно виконувала свої завдання по забезпеченню законності у військовій сфері.

У 2017–2018 рр. було проведено низку міжнародних заходів, організованих Головною військовою прокуратурою за участі вчених Національної академії правових наук України, Національної академії прокуратури України, інших закладів і установ та представників органів військової юстиції США, Канади, Туреччини, Румунії, Молдови, Грузії та низки інших держав в ході яких розглянуто відповідний міжнародний досвід та доведено доцільність створення системи військової юстиції [2, с.18]. Але Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури» № 113-IX від 19.09.2019 р. передбачив ліквідацію військових прокуратур в системі прокуратури України [3].

Одним із основних аргументів, що наводили ініціатори рішення про ліквідацію військових судів та військових прокуратур, є знищення рудиментів СРСР та перехід до стандартів країн НАТО. Повністю підтримуючи необхідність приведення військової сфери України до стандартів НАТО, варто зауважити, що в більшості провідних країн-членів Альянсу стабільно й ефективно діє система військової юстиції.

Стан дослідження. Проблема створення ефективної системи військової юстиції на сьогодні є предметом підвищеної уваги науковців, політиків та громадськості. Дослідженнями переходу Збройних сил України на стандарти НАТО, в тому числі організація державного управління у сфері національної безпеки та оборони, функціонування системи військової юстиції, забезпечення законності і правопорядку, захисту прав людини у військовій сфері займалися такі науковці, як В. Г. Пилипчук, І. М. Доронін, М. В. Беланюк, Є. Л. Стрельцов, А. А. Толкаченко, О. М. Артеменко, М. І. Карпенко.

Отже, виникла реальна необхідність на державному рівні розробити і впровадити Концепцію військової юстиції у Збройних силах України.

Метою статті – є дослідження практики іноземних держав щодо організації системи військової юстиції, виділення теоретичних та практичних аспектів переходу системи військової юстиції України на стандарти НАТО.

Виклад основного матеріалу. У державах членах-країн НАТО існують різні судові і позасудові інститути захисту прав військовослужбовців, досвід яких можливо використати при оптимізації подібних механізмів в Україні.

Передусім заслуговує на увагу функціонування військової юстиції у **США**. У цій державі система військової юстиції була заснована ще у 1806 році. Її правовою основою є Єдиний кодекс військової юстиції від 1951 р. і Керівництво для військових судів від 1969 р. з наступними змінами і доповненнями.

Єдиний кодекс військової юстиції регулює всі основні питання, пов'язані із кримінальною та дисциплінарною відповідальністю військовослужбовців, регламентує особливості військового кримінального процесу та устрою окремих органів, які беруть у ньому участь. Керівництво для військових судів має юридичну силу підзаконного акта, доповнюючи і розвиваючи положення Єдиного кодексу військової юстиції.

Система військової юстиції США діє цілком автономною від загальної системи судоустрою та судочинства. Вона включає органи розслідування військових злочинів,

військову прокуратуру, військові суди та військову адвокатуру, тобто являє собою найбільш повну і завершену модель військової юстиції.

При цьому всі вказані військово-юридичні служби входять до складу збройних сил, комплектуються офіцерами зі спеціальною військово-юридичною підготовкою і підкоряються ієрархічній системі військового командування.

В США існує три види військових судів:

дисциплінарний військовий суд – розглядає справи стосовно осіб рядового та сержантського складу, які скоїли незначні правопорушення;

спеціальний військовий суд – має право розглядати справи про малозначущі та нетяжкі злочини, обмежуючись у призначенні покарань не більше шести місяців позбавлення волі або трьох місяців виправних робіт;

загальний військовий суд – може розглядати усі справи про злочини, скоєні військовослужбовцями, а також справи цивільних осіб, що перебувають на службі у Збройних Силах США, або підлягають військовій юрисдикції у зв'язку з умовами воєнного часу. Має право призначати будь-яке покарання за законом, у тому числі смертну кару та довічне ув'язнення. Вищою апеляційною інстанцією для всіх військових судів є Військово-апеляційний суд виду Збройних Сил США [4].

Військові суди підпорядковуються органам військового командування. Система військових прокуратур відповідає побудові виду Збройних Сил США та відокремлена від федеральних органів прокуратури. Представник ЗС США, посада якого прирівнюється до військового прокурора, контролює здійснення правосуддя у відповідному військовому суду згідно з Єдиним кодексом військової юстиції та підпорядковується начальнику штабу виду Збройних Сил США.

На військову поліцію покладено такі завдання, як розслідування злочинів у Збройних силах; контроль за дотриманням законності; профілактика дисциплінарних правопорушень; контроль і регулювання руху військового транспорту; забезпечення безпеки військовослужбовців; охорона військових об'єктів тощо.

Загалом органи військової поліції Збройних сил США налічують понад 30 тис. осіб. Очолює військову поліцію США начальник військової поліції – заступник генерального інспектора сухопутних військ.

Військова адвокатура представлена адвокатами, які працюють виключно з військовослужбовцями та можуть представляти їх інтереси у цивільних та кримінальних справах. Кожен вид Збройних Сил США має свою власну суддівську адвокатську групу (JAG).

Більшість військових адвокатів є цивільними особами, за винятком адвокатів ВМС та корпусу морської піхоти США, які є військовослужбовцями та підпорядковуються військовому командуванню.

Крім того, у штабах американського командування передбачені посади юридичних радників (юрисконсультів), що не залежить від командира. На них призначаються дипломовані юристи, компетентні у різних галузях права (від військового до міжнародного), здатний оцінити правові наслідки будь-яких дій командира і дати їм юридичне тлумачення.

Де в чому подібні риси має система військової юстиції **Канади**. У Збройних Силах цієї країни діють 5 типів військових судів: загальний (General Court Martial); дисциплінарний (Disciplinary Court Martial); спеціальний (Special Court Martial); звичайний (Standing Court Martial); апеляційний (Court Martial Appeal Court), що інстанційно підпорядковуються Верховному Суду Канади.

У складі Збройних сил Канади з 1 вересня 1999 р. також діє Канадська служба військової прокуратури (далі – КСВП), завдання якої полягають у справедливому, швидкому та доступному розгляді справ, вчинених військовослужбовцями [5]. Військовослужбовці КСВП є підготовленими юридичними працівниками, які переглядають справи, що передаються до воєнного суду органами досудового розслідування, задля встановлення, чи є обґрунтована перспектива засудження і чи наявні публічні інтереси в продовженні розслідування. Крім того, військовослужбовці КСВП

надають постійну юридичну консультацію Національній службі розслідувань з таких питань, як ордери на обшук, погоджують обвинувачення та інші юридичні поради щодо розслідувань. Очолює КСВП Директор військових розслідувань, який призначається Міністром національної оборони на визначений строк.

Поряд з цим діє військова поліція, яка забезпечує підтримання правопорядку у Збройних Силах Канади та розслідування вчинених військовослужбовцями правопорушень. Кількість військових поліцейських становить 2 % від загальної кількості військовослужбовців. Органи військової поліції діють окремо від військового командування і підпорядковуються начальнику військової поліції Збройних Сил Канади.

В **Італії** представлені такі елементи системи військової юстиції, як військові суди, військова прокуратура та військова поліція. Крім того, як адміністративний орган управління в системі військової юстиції діє Рада військової магістратури, що об'єднує військових прокурорів та суддів.

При цьому органи військової прокуратури діють при військових судах. Так, на рівні першої інстанції діють три трибунали та три військові прокуратури – у містах Рим, Верона та Неаполь. До органів другої інстанції відносяться: Генеральні військові прокуратури Італії при Верховному касаційному суді та при Військовому апеляційному суді, а також сам Військовий апеляційний суд. При кожному представництві Військового апеляційного суду існують відділи Генеральної військової прокуратури. Таким чином, військові суди та військові прокурори в Італії організаційно входять до судової системи і не підпорядковуються військовому командуванню.

Функції військової поліції в Італії виконують карабінери – це військові, організовані за територіальною ознакою як для національних, так і для міжнародних місій. З питань оборони вони підпорядковуються Міністерству оборони Італії, з питань громадського порядку – Міністерству внутрішніх справ Італії.

Окремі країни-члени НАТО впровадили так звану «змішану» модель військової юстиції, при якій ці органи функціонують у складі загальної судової та правоохоронної системи як прояв їхньої спеціалізації. Яскравим представником цієї моделі є **Франція**, де військові суди не виділяються як окремі судові органи, проте у загальних судах передбачено військову спеціалізацію. Так, у виправних (кримінальних) судах створюються військові колегії. Разом з тим, за кордоном збережені військові суди, що діють на постійній основі (і в мирний час). Вищою інстанцією для них є трибунал збройних сил в Парижі.

Функції військової поліції у Франції виконує Національна жандармерія, яка має подвійне підпорядкування: Міністру оборони Франції (як складова Збройних Сил) та Міністру внутрішніх справ (як складова системи поліції). Її очолює Генеральний директор.

Чисельність Національної жандармерії становить близько 110 тис. співробітників. До неї входять також республіканська гвардія, мобільна жандармерія, підрозділи, що дислокуються за межами Франції, тощо.

В тих же країнах-членах НАТО, в яких формально не передбачена повноцінна система військової юстиції, все ж наявні окремі її елементи. Найбільш яскравим прикладом є **ФРН**, де у мирний час військові суди не діють, а також не передбачено спеціальної військової прокуратури. Проте військово-судові органи діють у вигляді воєнно-дисциплінарних судів, які покликані забезпечувати законні права військовослужбовців та розглядати справи про їх проступки. Зокрема, виключно дисциплінарні суди можуть накласти на військовослужбовців такі стягнення, як скорочення грошового утримання при визначенні пенсії в розмірі від 5 до 20%, затримка в просуванні по службі і присвоєнні чергового військового звання, зниження у військовому званні, дострокове звільнення в запас, позбавлення пенсії. Воєнно-дисциплінарні суди представляють органи військового командування від дивізії й вище. Функції військових прокурорів у них, як правило, виконують юрисконсульти органів, що порушують дисциплінарні справи. Крім того, функціонує військова поліція, яка налічує близько 4,5 тис. осіб. В мирний час військові поліцейські охороняють військові об'єкти, органи управління, забезпечують безпеку транспортних перевезень, підтримують дисципліну у військових формуваннях тощо. Військова поліція не має центрального командування, а керівництво її підрозділами здійснює командир дивізії через штаб.

Поряд з країнами-членами НАТО заслуговує на увагу досвід **Ізраїлю**, який побудував ефективну систему військової юстиції.

В цій державі відповідно до Закону «Про військове судочинство» від 1955 р. діють військові трибунали, до підсудності яких належать кримінальні справи про злочини, вчинені військовослужбовцями, резервістами під час проходження військових зборів, а також деякими категоріями цивільних осіб, що працюють в армії. Військові трибунали складають незалежну систему, до складу якої входять військові трибунали першої інстанції та Військовий апеляційний трибунал. Оскарження їх рішень до Верховного Суду Ізраїлю допускається лише у виключних випадках. Міністр оборони Ізраїлю має право пом'якшити винесений військовими трибуналами вирок, начальник Генштабу – вироки Військового апеляційного трибуналу, начальники судових військових округів – вироки інших трибуналів.

Військова прокуратура Ізраїлю являє собою структурний підрозділ Армії оборони Ізраїлю, який здійснює нагляд за додержанням законності в діяльності армії, її підрозділів і окремих військовослужбовців шляхом підтримання кримінального обвинувачення, консультування військових формувань і органів армії з правових питань, методичного керівництва правовою роботою в армії і виконання додаткових правових функцій. Її очолює Головний військовий прокурор, який призначається на посаду Міністром оборони на підставі рекомендації начальника Генерального штабу.

Функції розслідування вчинених військовослужбовцями злочинів здійснює військова поліція. До її компетенції також належить контроль над затриманими та взятими під варту солдатами Армії оборони Ізраїлю, патрулювання, попередження дисциплінарних порушень, а у військовий час – також контроль над військовополоненими і забезпечення порядку під час пересування бойових та допоміжних частин. Військова поліція підпорядковується Управлінню особового складу Генштабу. Її очолює керівник у званні генерал-майора, який командує військовою поліцією через штаб.

Крім того, для надання безоплатної правової допомоги військовослужбовцям в Ізраїлі діє військова адвокатура.

Висновок. Військова юстиція забезпечує додержання законності та правопорядку у військовій сфері, і, таким чином, спрямована на підвищення обороноздатності держави.

Недостатня ефективність державної політики та системи державного управління у сфері національної безпеки і оборони, незбалансованість і незавершеність системних реформ правоохоронної системи, у т.ч. у воєнній сфері, зумовлюють потребу відродження системи військової юстиції. Суспільні відносини у сфері розвитку військових формувань вирізняються особливою специфікою і складністю, що потребує крім юридичних також і спеціальних знань, пов'язаних з проходженням військової служби.

Для забезпечення національної безпеки України варто враховувати позитивний іноземний досвід та вжити заходів до розбудови і розвитку національної системи військової юстиції.

Анотація. Стаття посвячена дослідженню системи воєнної юстиції в забезпеченні національної безпеки України. Освітлено основні задачі та функції, організація досудебного розслідування воєнних преступлень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядка, питання демократичного, громадянського контролю над сектором безпеки та оборони, а також адаптації національної системи воєнної юстиції до стандартів країн-членів НАТО. В розробку обґрунтовується позиція по захисті конституційних прав воєнослужбовців і членів їх сімей і підтримання правопорядка в воєнній сфері шляхом застосування досвіду озброєних сил країн Північноатлантичного альянсу.

Ключові слова: національна безпека, НАТО, військова прокуратура, військова поліція, військова служба правопорядка, воєнні суди, військова адвокатура.

Abstract. The article is devoted to the research of the military justice system in ensuring the national security of Ukraine. The main tasks and functions, organization of pre-trial investigation of war crimes against peace, security of humanity and international law, issues of democratic, civil control over the security and defense sector, as well as the adaptation of the national military justice system to the standards of NATO member countries are covered. The development substantiates the position on the protection of the constitutional rights of servicemen and their families and the maintenance of law and order in the military field by applying the experience of the Armed Forces of the Alliance countries.

Key words: national security, NATO, military prosecutor's office, military police, law enforcement, military courts, military advocacy.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Мельник С. Система військової юстиції в країнах членах НАТО: теоретичні та практичні аспекти. *Система військової юстиції у забезпеченні національної безпеки України*: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції. К.: Видавничий дім «АртЕк», 2019. С. 57–64.
2. Пилипчук В., Беланюк М. Сучасна модель військової юстиції в контексті євроатлантичної інтеграції України. *Система військової юстиції у забезпеченні національної безпеки України*: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції. К.: Видавничий дім «АртЕк», 2019. С. 15–22.
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури: Закон України № 113-IX від 19.09.2019р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-20>.
4. У провідному юрвиші країни розповіли про функціонування військової юстиції у різних державах. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1818640-u-providnomu-yurvishi-krayini-rozpozvili-pro-funktsionuvannya-viyskovoyi-yustitsiyi-u-riznikh-derzhavakh>.
5. Врятувати військову юстицію. Задача з багатьма невідомими. URL: <http://resonance.ua/vryatuvati-viyskovu-yusticiyu-zadacha-z/>.

УДК 821.161.2-94"19"(045)Барвінок

СПОГАДИ ГАННИ БАРВІНОК

Л. А. Пустовіт, О. В. Отземко

Анотація. Дослідження присвячено мемуарам української письменниці Ганни Барвінок. Увагу зосереджено на спогадах про родину і чоловіка, які в першу чергу вплинули на формування та світогляд письменниці.

Ключові слова: мемуари, Ганна Барвінок, родина, Пантелеймон Куліш.

У XIX ст. з'являється ціле сузір'я українських письменниць, що відображали у своїй літературній творчості тогочасні реалії. Свої думки вони повіряли, в тому числі, спогадам і щоденникам, перші з яких з'явилися на початку XIX ст. Мемуари допомагають відновити безліч фактів, що не відбилися в інших джерелах, іноді можуть мати вирішальне значення для реконструкції тієї чи іншої події або процесу. Зважаючи на це, вивчення жіночих мемуарів даного періоду є досить актуальним. На їх тлі вимальовується образ жінки і тогочасного суспільства в її баченні та сприйнятті.

Одним з яскравих прикладів жіночих мемуарів XIX ст. є спогади Ганни Барвінок. Життєвий шлях та різні грані творчості письменниці досліджували В. І. Подзігун, В. Ю. Пустовіт, Л. О. Смоляр та ін. [1;2;3].

Нашу статтю присвячено мемуарам Ганни Барвінок. Увагу зосереджено на спогадах про родину Білозерських та чоловіка Пантелеймона Куліша. Через спогади, думки письменниці ми намагаємось зрозуміти її саму, її особистість, її сприйняття навколишнього світу.

Олександра Михайлівна відобразила свій духовний стан, емоції, почуття та переживання в оповіданнях і спогадах, зокрема: «Голосіння по Шевченкові» [7], «Кілька зустрічей з М. І. Костомаровим» [9], «Довічний жаль (Спомини про П. Куліша)» [1], «Спомини про знаємість П. Куліша з домом Білозерських» [5], «Спомини А. М. Куліш (Ганни Барвінок)» [6], «Згадка про Т. Шевченка (1847 р.)» [8]. Основну увагу в них приділено молодим рокам життя авторки, остання їх частина – «Спомини А. М. Куліш» – написана в 1911 р. Це рік смерті письменниці, що ймовірно завадило їй продовжити мемуари.

Олександра Михайлівна Білозерська (Куліш), відома під літературним псевдонімом Ганна Барвінок, народилася в 1828 р. на Чернігівщині в родині землевласника Михайла Білозерського. Батько її був освіченою людиною. Мати, що походила із козацького роду, кохалася в українській мові, любила читати. У своїх звичках та побуті родина дуже близько стояла до селянського життя. Її брати були відомими у той часи діячами українського руху: Василь Білозерський – член Кирило-Мефодіївського братства, редактор першого українського журналу «Основа», Микола Білозерський – фольклорист, етнограф, збирач